

ДАВЛАТ ТОМОНИДАН ТАШҚИ САВДОНИ ТАРТИБГА СОЛИШНИНГ ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ

¹Сирожиддинов Нишанбай

ифн., проф.

²Акобир Норқобилов

Жаҳон иқтисодиёти ва дипломатия университети

E-mail: akobirnorkobilov05@gmail.com

<https://www.doi.org/10.5281/zenodo.7931997>

ARTICLE INFO

Received: 04th May 2023

Accepted: 11th May 2023

Online: 12th May 2023

KEY WORDS

Ташқи савдо, экспорт, импорт, божхона, ЖСТ, Doing Business, протекционизм, крипто-валюталар, шартномалар.

ABSTRACT

Ушбу мақолада Ўзбекистонда ташқи савдо муносабатларини ҳуқуқий тартибга солиш билан боғлиқ муносабатлар ҳақида сўз юритилган. Бундан ташқари, Ўзбекистонда ташқи савдо муносабатларини ҳуқуқий тартибга солувчи норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар, ҳуқуқни қўллаш амалиёти, хорижий мамлакатлар қонунчилиги ва амалиёти ҳамда халқаро хусусий ҳуқуқда мавжуд бўлган концептуал ёндашувлар, илмий-назарий қарашлар ва ҳуқуқий категорияларнинг аҳамияти, ўрни ва роли очиқ берилган.

Кириш

Дунёда ҳалол рақобат ва тенг савдо шартлари асосида савдо муносабатларини ташкил қилиш, халқаро ташкилотлар томонидан давлатларга бу борада амалий кўмак бериш, ҳар йиллик давлатларнинг ташқи савдо бўйича турли индексларини эълон қилиш тенденцияси кузатилмоқда. Бутунжаҳон савдо ташкилотининг 2019 йил яқунларига доир эълон қилган ҳисоботида халқаро савдо харитасида ҳар йили дунёнинг 220 дан ортиқ мамлакатлари ҳудудида 5300 дан ортиқ маҳсулотлар савдоси амалга оширилади ва товарлар савдоси ҳар йили ўртача 5.5% ошиб боради.¹ Шу нуқтаи назардан бугунги кунда дунё мамлакатлари учун ташқи савдо масалалари, уларнинг ҳуқуқий жиҳатдан тўғри тартибга солиниши ва ушбу фаолият натижасида келиб чиқадиган низолар, уларни бартараф этиш йўллари мунтазам равишда такомиллаштириш зарурияти мавжуд.

Жаҳонда халқаро савдо муносабатларини ҳуқуқий тартибга солишнинг ўзига хос йўналишларини аниқлаш асосида мазкур соҳани рақамлаштириш ва иқтисодий ресурсларидан самарали фойдаланиш, шартномаларни тузишни электронлаштириш орқали ушбу соҳага замонавий ахборот технологияларга алоҳида аҳамият берилмоқда. Жумладан, ташқи савдони оқилона ташкил қилиш, ушбу соҳага «ақлли тартибга солиш» моделларини жорий қилиш, ташқи савдо шартномаларини коллизия-ҳуқуқий тартибга солишнинг самарали механизмларини яратиш, виртуал олам

¹ https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/00_wtr19_e.pdf

қонуниятларини ташқи савдо муносабатларига татбиқ қилиш муҳим аҳамият касб этмоқда.

Мамлакатимизда сўнги йиллар давомида кўрилган чора-тадбирлар натижасида «Doing Business – 2020» рейтингида Ўзбекистон жаҳоннинг 190 та мамлакати орасида 146 ўриндан 76 ўринга кўтарилди. 2012 йилга таққослаганда Ўзбекистон 78 позицияга кўтарилди. Республикамизда ташқи савдони ривожлантириш учун асос сифатида инвестиция ва ташқи савдо фаолиятини самарали тартибга солишга алоҳида эътибор берилмоқда, хусусан, ташқи савдо муносабатларидаги давлатнинг аралашувини чеклаш, унда халқаро хусусий тартибга солувчи икки томонлама ва кўп томонлама шартномаларни тузиш, халқаро конвенцияларни ратификация қилиш ва бошқа соҳада тизимли ишлар амалга оширилмоқда.

«Халқаро иқтисодий ҳамкорликни янада ривожлантириш, жумладан, етакчи халқаро ва хорижий молиявий институтлар билан алоқаларни кенгайтириш, пухта ўйланган ташқи қарзлар сиёсатини амалга оширишни давом эттириш, жалб қилинган хорижий инвестиция ва кредитлардан самарали фойдаланиш ва Ўзбекистон Республикасининг ташқи сиёсий ва ташқи иқтисодий фаолиятининг норматив-ҳуқуқий базасини ҳамда халқаро ҳамкорликнинг шартномавий-ҳуқуқий асосларини такомиллаштириш»² иқтисодий соҳани ривожлантиришнинг устувор йўналишларидан бири сифатида белгиланиб, бу соҳани тадқиқ этиш муҳим аҳамият касб этмоқда.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили

Ташқи савдо муносабатларининг халқаро савдо, халқаро хусусий ҳуқуқий таҳлили, мазкур муносабатларга нисбатан қўлланиладиган давлат ҳуқуқини такомиллашувининг тарихий ва замонавий босқичлари, шунингдек бу борадаги халқаро стандартлар ва хорижий давлатларнинг тажрибаси мамлакатимизда мустақил тадқиқот объекти сифатида ўрганилмаган.

Ташқи савдо муносабатларини ҳуқуқий тартибга солишнинг айрим масалалари мамлакатимизнинг олимларидан – Х.Раҳмонқулов, С.Гулямов, Б.Самархўжаев, И.Рустамбеков, В.Эргашев, С.Хамраев, Н.Х-А. Раҳмонқулова, О.Хазраткулов, Д.Имамова, В.Н. Ҳошимов, Е.Ф. Trushin ва бошқаларнинг илмий ишларида муайян даражада кўриб чиқилган³.

Хорижий мамлакатларда ташқи савдо муносабатларини хусусий ҳуқуқий тартибга солишнинг ўзига хос жиҳатлари, халқаро электрон савдолар, уларни ҳуқуқий тартибга солиш, крипто-валюталар, блокчейн технологияларни қўллаш масалалари, «ақлли шартномалар» уларни тузишнинг ўзига хосликларини сўнги йилларда тадқиқ қилган олимлар сифатида N. Nwafor, C.Lloyd, M.Douglas, N.Loadsman, J.Levin, C.S.A.Okoli B. G.Slocum, S.Guran, O.Toth, T.I.Kiviat, S.Kataoka ва бошқалар⁴ кўрсатиш мумкин.

МДҲ давлатларида тадқиқ қилинаётган мавзу йўналишида сўнги йилларда тадқиқот олиб борган тадқиқотчилар сифатида Беспалова, А.Е., Ваулина, О.А., В.А.

² Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ–4947-сон «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги Фармони // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 6-сон, 70-модда.

Егупов, М.А. Плешков, П.В.Белоусов, А.О.Иншакова, В.И.Федулов, В.К.Шайдуллина, Л. Г.Ефимова, М.А.Егорова, Н. В.Макарчук, С.И.Кусевалов ва бошқаларни 5 кўрсатиш мумкин.

Бироқ мамлакатимизда ўтказилган номлари келтирилган олимларнинг ишлари халқаро хусусий ҳуқуқда ташқи иқтисодий шартномалар, чет эл инвестициясини ҳуқуқий тартибга солиш ва унинг ижтимоий-иқтисодий хусусиятларига бағишланган бўлиб, ташқи савдо муносабатларини моддий ҳуқуқий нормалар ва халқаро шартномалар асосида ҳуқуқий тартибга солиш масалаларига комплекс тадқиқ қилинмаган. Шу сабабли ушбу масалани комплекс тадқиқ этиш долзарб ҳисобланади.

Мамлакатимизда ташқи савдо муносабатларини ҳуқуқий тартибга солишга қаратилган алоҳида монографик тадқиқот олиб борилмаган.

Тадқиқот методологияси

Тадқиқот ишини амалга оширишда адиқот олиб боришда тарихий, тизимли-тузилмавий, қиёсий ҳуқуқий, мантиқий, илмий манбаларни комплекс тадқиқ этиш, индукция ва дедукция, статистик маълумотлар таҳлили каби усуллар қўлланилган. Тадқиқотда гуруҳлаш ва қиёсий таҳлил усулларида ҳам фойдаланилди.

Таҳлил ва натижалар

Ўзбекистон Республикаси фуқаролик қонунчилигида замонавий бозор шароитларида талаб этиладиган фуқаролик-ҳуқуқий шартномалар ва муносабатларнинг алоҳида шакллари сифатида электрон тижорат, криптовалюта айланмаси ва бошқаларни тартибга солиш назарда тутилмаганлиги асослаб берилган;

экспорт контрактларини рўйхатдан ўтказиш тартиби тўғрисида низомда экспорт шартномаларига қўйилган асосий талаблар шартнома эркинлиги принциpigа зид бўлганлиги сабабли уларни бекор қилиш зарурлиги асосланган;

ривожланган давлатларда крипто-валютанинг ҳуқуқий тартибга солиш моделларини танқидий таҳлили асосида қонунчилик даражасида крипто-валюта, токен тушунчаларини ишлаб чиқиш ва уларни оммавий ва хусусий ҳуқуқий тартибга солиш зарурлиги асослаб берилган;

Фуқаролик кодексида ақли шартномаларни тузиш ва уни расмийлаштиришга оид нормалар билан тўлдириш зарурлиги асосланган.

агар тарафлардан лоақал биттасининг тижорат ташкилоти Ўзбекистон Республикасидан ташқарида жойлашган бўлса, ташқи савдо ҳамда бошқа ташқи иқтисодий фаолият турларини амалга оширишда шартномавий ва бошқа фуқаролик ҳуқуқий муносабатлардан юзага келадиган низолар арбитражга топширилиши мумкинлиги асослаб берилган;

тарафлар арбитраж келишувининг предмети биттадан кўпроқ мамлакат билан боғлиқ эканлиги тўғрисида тўғридан-тўғри келишиб олган бўлса, арбитраж халқаро деб ҳисобланиши зарурлиги асосланган;

тарафларнинг келишувига биноан тижорат хусусиятига эга бўлган барча муносабатлардан юзага келадиган низолар арбитражга топширилиши мумкинлиги асослаб берилган;

ташқи савдо шартномаси тарафлари томонидан агар ушбу шартнома миллий манфаатларга зид бўлмаса тўғридан-тўғри шартномага нисбатан қўлланиладиган

ҳуқуқ сифатида (БМТ)нинг «Товарлар халқаро олди-сотдисида доир шартномалар тўғрисида»ги конвенциясини кўрсатиш мумкинлигини қонунчиликда мустаҳкамлаш зарурлиги асослаб берилган;

ҳалқаро электрон шартномавий муносабатларни коллизиявий-ҳуқуқий тартибга солувчи коллизия принциплар гуруҳи ишлаб чиқилиб, ушбу муносабатларни тартибга солиш бўйича миллий қонунчиликка «lex venditoris», «lex informatica», «lex electronica» коллизия боғловчиларини киритиш зарурлиги асослаб берилган.

Хулоса ва таклифлар

Дунёда ташқи савдо муносабатлари уларни тартибга солиш концепцияси нуқтаи назаридан икки шаклда: оммавий ҳуқуқий тартибга солиш ва хусусий-ҳуқуқий тартибга солиш шаклда амалга ошириш тенденцияси кузатилмоқда.

Ўзбекистонда ташқи савдо фаолияти замон талабларига жавоб бермайдиган, давлат бошқарув органларини чекланмаган назорат функциясига асосланган товарлар (хизматлар)ни ташқи бозорга реализация қилишнинг эскирган бюрократик тўсиқлари ҳали ҳамон сақланиб қолмоқда. Ўзбекистоннинг ташқи савдо фаолиятни бу шаклда оммавий-ҳуқуқий тартибга солиш тенденцияси ички бозорни муҳофаза қилишга қаратилган маъмурий-ҳуқуқий воситалардан ҳаддаш ташқари фойдаланиши билан тавсифланади, деган хулосага келинди.

Фикримизча, Ўзбекистонда давлатни ташқи савдо муносабатларидаги иштирокини маъмурий воситаларини кескин камайтириш орқали ушбу соҳани шартномавий либераллашувига шароит яратиш зарур.

Ташқи савдо муносабатларининг табиати халқаро-ҳуқуқий, фуқаролик-ҳуқуқий, давлат-ҳуқуқий ва бошқа соҳаларнинг ўзаро бирлашувини намоён қилиб, уни тартибга солиш учун миллий, халқаро ва одат ҳуқуқи нормаларининг ўзаро уйғунликда қўллашга қаратилган ҳуқуқий тартибга солиш усули энг самаралисидир.

Ўзбекистон Республикаси 2020 йилнинг март ойида “Халқаро хусусий ҳуқуқ бўйича Гаага конференцияси” (ХХХбГК)га 83-мамлакат сифатида қўшилганлиги ташқи савдо соҳасидаги ушбу ташкилот томонидан қабул қилинган халқаро ҳужжатларни ратификация қилиш зарурлигини кўрсатади. Хусусан, 1955 йил 15 июндаги “Товарлар халқаро олди-сотди шартномаларига татбиқ этиладиган ҳуқуқ ҳақидаги Гаага конвенцияси”га қўшилиш таклиф қилинади. Ушбу халқаро ҳужжатни ратификация қилиниши тарафлардан бири Ўзбекистон бўлган ва томонлар шартномага нисбатан қўлланадиган ҳуқуқни олдиндан келишмаган ҳолларда юзага келадиган коллизия масалаларга ечим топишда миллий коллизия боғловчиларни аниқлаш ва татбиқ қилиш эҳтиёжини вужудга келтирмайди.

References:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сон «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги Фармони // Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2017 й., 6-сон, 70-модда.
2. Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодекси. <https://lex.uz/docs/180552>
3. https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/00_wtr19_e.pdf.

4. Паньков В. Глобализация экономика. // Мировая экономика и международные отношения. – М.: 2011. - № 1. - С. 16-28.
5. Булатова А.С., Ливенцева Н.Н. Мировая экономика и международные экономические отношения: учебник. – М.: Магистр, 2010. – С. 183-188.